

3. Чугунов Д.А. Образ России в современно немецкой литературе / Д.А. Чугунов // Вестник ВГУ. Серия «Гуманитарные науки» – 2004. – № 2. – С. 229–247.
4. Орехов В.В. Русская литература и национальный имидж (Имагологический дискурс в русско-французском литературном диалоге). / Владимир Викторович Орехов. – Симферополь: АнтикВА, 2006. – 608 с.
5. Ощепков А.Р. Имагология / А.Р. Ощепков // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 1. – С. 251–253
6. Крысин Л.П. Лингвистический аспект изучения этностереотипов (постановка проблемы) / Леонид Петрович Крысин // Встречи этнических культур в зеркале языка: (в сопоставительном лингвокультурном аспекте). – М.: Наука, 2002. – С. 171–175.
7. Маруневич О.В. Концепт «иностранец»: лингвокогнитивный и аксиологический аспекты (на материале русского и английского языков): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Оксана Викторовна Маруневич. – Таганрог, 2010. – 220 с.
8. Булгакова О.В. Лингвистическое моделирование имиджа в экономическом издании: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ольга Владиславовна Булгакова – Томск, 2009. – 200 с.
9. Гаспаров Б.М. Языковой образ / Борис Михайлович Гаспаров. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. – М: Новое литературное обозрение, 1996. – С. 246–293.
10. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/index.html>
11. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS) [Elektronische Ressource]: <http://www.dwds.de>

УДК 81-119

*Кудряцева Н.С.
(Херсон, Україна)*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Стаття висвітлює засновки формування поняття лінгвофілософської картини світу на перетині усталених у когнітивній лінгвістиці уявлень про наукову та мовну картини світу. Поняття лінгвофілософської картини світу постає результатом дослідження аргументу Б.Л. Уорфа про лінгвістичну обумовленість філософських концепцій.

Ключові слова: *об'єктивна дійсність, картина світу, наукова картина світу, мовна картина світу, лінгвофілософська картина світу, лінгвістичне конструювання реальності.*

Статья освещает предпосылки формирования понятия лингвофилософской картины мира на пересечении устоявшихся в когнитивной лингвистике представлений о научной и языковой картинах мира. Понятие лингвофилософской картины мира возникает

ет как результат изучения аргумента Б.Л. Уорфа о лингвистической обусловленности философских концепций.

Ключевые слова: объективная действительность, картина мира, научная картина мира, языковая картина мира, лингвофилософская картина мира, лингвистическое конструирование реальности.

The article elucidates the grounds for the formation of the notion of linguo-philosophical picture of the world where common cognitive views of the scientific and language pictures of the world overlap. The notion in question arises as a result of investigation into B.L. Whorf's argument about linguistically-conditioned features of philosophical concepts.

Key words: objective reality, picture of the world, scientific picture of the world, language picture of the world, linguo-philosophical picture of the world, linguistic construction of reality.

Зазвичай, мова сприймається нами як належне, як дещо саме собою зрозуміле, що не вимагає додаткового пояснення. Її легке та вільне використання дозволяє припустити, що мова являє собою очевидну і прозору оболонку, яка слугує засобом передачі думки. Через те, що вона не створює жодних відчутних перешкод для нашого звичного перебігу думок, природним постає припущення про те, що мова є механізмом однаково добре пристосованим для вираження будь-яких міркувань.

Попри всю його «природність», «очевидність» і «зручність», а насамперед через них, окреслене уявлення про мову було піддане обґрунтованому сумніву, який наприкінці ХХ ст. дістав необхідне емпіричне підтвердження і набув вигляду окремого лінгвістичного напрямку. Корінням своїм цей сумнів сягає періоду набагато більш віддаленого, ніж зазначена зміна лінгвістичної парадигми, увінчана появою когнітивної лінгвістики.

Ствердивши, що мова є не лише більш-менш систематизованим описом різноманітних елементів досвіду, але й також самостійною, творчою системою символів, яка визначає для нас цей досвід через власну формальну довершеність та нашу несвідому проекцію її імпліцитних структур на сферу досвіду [1: 578], Едвард Сепір надав нове тлумачення природи мови, заклавши підвалини для перегляду усталеного на той час уявлення про відносини між мовою, мисленням і об'єктивною дійсністю. Розвинути це уявлення вдалося Бенджаміну Лі Уорфу, який визначив кожен природну мову носієм специфічної, притаманної лише їй логіки, особливою системою координат, «яка відливає форми» мислення її носіїв [див. 2, 3, 4, 5]. І хоча за часів Е. Сепіра і Б.Л. Уорфа описане уявлення не здобуло прийняттого емпіричного обґрунтування, зерно сумніву все ж таки було посіяне і, прорісши у вигляді гіпотези лінгвістичної відносності, сприяло подальшим дослідженням взаємозв'язків між природними мовами, мисленням їх носіїв та оточуючим світом.

1. Світ.

Тривала впевненість у первинності об'єктивного світу, відображеного у свідомості людини, його незалежності від цієї свідомості, а також визнання мислення безпосереднім засобом пізнання об'єктивної дійсності призводили деяких дослідників [див., напр. 6, 7] до заперечення співвідношення «світ – мова – мислення» через те, що мова, на їх думку,

не є окремою сутністю і не стоїть між світом і мисленням. У такій перспективі мова не може розглядатися а ні як свого роду бар'єр між людиною і світом, а ні як самостійний когнітивний механізм, наділений такими якостями, які надавали б йому можливість представляти цей світ у певний своєрідний спосіб і вже у такому вигляді доносити його до людської свідомості. Отже, мова взагалі не має безпосереднього відношення до об'єктивного світу і постає лише засобом «закріплення всієї відбивної діяльності мислення» [6: 22]. Як спосіб вираження мислення, і як наслідок, пізнання, мова являє собою об'єкт, що створюється, може бути визнана формою осягнення об'єктивної дійсності, проте не формою існування окремого особливого світу.

Подібному уявленню про співвідношення світу і мови, а точніше про його відсутність, відповідає належне розуміння взаємозв'язків між мовою і мисленням. Аксиомою тут виступає твердження про єдність мислення всіх народів, які, хоча і розмовляють різними мовами, якимось незрозумілим чином засвідчують незаперечний факт можливості «взаєморозуміння всіх людей земної кулі» [8: 22]. Наявність «загальних законів людського мислення», описаних логікою, передбачає, відповідно, існування певних загальних ознак, притаманних мовам усього світу, причому різноманіття та специфіка цих мов у даному випадку не виступають підставою для їх абсолютного розрізнення.

Залишаючи осторонь розбір проблеми співвідношення логіки і структури мови, об'єктивності синтаксичного складу та пошуку універсалій людського мислення¹, наразі пропонуємо розглянути, як саме логіка, що завжди претендувала на загальнозначущість та примусовість її апарату, пов'язується з уявленнями про структуру світу.

Багатою запальна дискусія з питань будови світу і відображення її в логіці в своєрідній формі триває між реалістами та номіналістами і сьогодні. Однак між вирішенням вихідної проблеми філософії про співвідношення матерії і свідомості, буття і мислення, та картиною будови світу не існує однозначного очевидного зв'язку. З одного боку, крайній реалізм зовсім не обов'язково передбачає ідеалістичну інтерпретацію всесвіту, адже навіть у Платона термін ідеа далеко не завжди позначає дещо за межами матерії. З іншого боку, номіналізм може розглядатися цілковито незалежно від матеріалістичних або ідеалістичних установок.

Якщо класична логіка, що йде від Аристотеля, засновувалася, в сутності, на двох категоріях – речі (суб'єкт) і властивості (предикат), логіка відношень проголосила основними елементами світу річ і відношення, а аристотелевські онтологічні терміни «субстанція» і «атрибут» – поняттями метафізичного ладу. Сучасне обчислення предикатів у певній мірі поєднало обидві зазначені моделі, допускаючи існування як властивостей речей, так і їх відношень. Інші ж логічні концепції, наприклад концепція Н. Гудмена і У. Куайна, повністю заперечували існування таких абстрактних сутностей, як класи, відношення, властивості [9: 105]. Так само запереченим противниками «абстрактних сутностей» має бути і обчислення висловлювань Г. Фреге, який увів у логіку істинності значення як реальні значення логічних функцій.

¹ З цього приводу див. статтю «Ідеальна мова» як лінгво-філософський феномен // Актуальні проблеми духовності. – Вип. 10. – Кривий Ріг: «Видавничий дім», 2009. – С. 206 – 218.

На думку А. Уймова, те, що в даному випадку мається на увазі під назвою реалізму чи номіналізму має відношення скоріше до типу мови, застосованої тим чи іншим логіком [10: 68]. Відсутність послідовності в питанні про онтологічні передумови логіки в багатьох сучасних представників цієї науки, вочевидь, пов'язане з впливом природної мови, яка є для них рідною. Однаковий граматичний статус, який мають в природних мовах абстрактні і конкретні сутності, призводить А. Уймова до думки про те, що картина світу, передбачена мовою, явним чином відрізняється від запропонованої номіналістами [10: 71]. Насправді, логік, створюючи логічну теорію, не може не користуватися природною мовою, яка представляє йому значно більш насичену і різноманітну онтологічну модель. До того ж зазвичай недиференційовані логікою відчуття, сприйняття і уявлення не тільки дозволяють нам пізнавати оточуючий світ за допомогою органів чуття, а також емпірично визначають для нас наявність таких абстрактних сутностей, які не існують окремо від конкретних речей (напр., трикутник, білізна і т. ін.). Модель світу, згідно з якою він складається із зазначених сутностей, на протигагу таким складовим, як електрони і молекули, горі і річки, можна, на думку А. Уймова, назвати *емпіричним реалізмом* [10: 73].

На наш погляд, картина світу, пропонована концепцією емпіричного реалізму, в значній мірі відповідає тому, що автори гіпотези лінгвістичної відносності розуміли під «світом» у співвідношенні «світ – мова – мислення». Уявлення Б.Л. Уорфа про зовнішній світ як про неструктурований «потік чуттєвого досвіду» [11: 55] засвідчує, що, на його думку, єдиною дійсністю, відомою нам в онтологічному сенсі може бути лише сам досвід, «структурування» якого (що у сучасній термінології відповідає формуванню картини світу) відбувається під впливом мови, якою ми розмовляємо. Однак, слід відзначити, що мова при цьому не впливає на досвід безпосередньо, проте визначає особливості й розмаїття концептуальних структур, притаманних носіям різних мов, і у такий спосіб впливає на зміст їх мислення.

2. Картина світу.

Картина світу, що, за висловом В. Поставалової, являє собою центральне поняття теорії людини, яке виражає специфіку її буття [12: 18], постає як суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, який не передбачає дзеркального відображення світу, проте завжди є певною інтерпретацією. Множинність картин світу, обумовлену фактом прихованості глибинних властивостей світу від людського ока, слід обов'язково відрізнити від таких взаємопов'язаних, але не тотожних явищ, як картина світу – феномен людської свідомості, картина світу – теоретичне поняття і картина світу – науковий термін.

Якщо феномен, відомий під назвою картини світу, є так само давнім як і власне людина, а поняття картини світу все ще перебуває у стадії свого формування, термін «картина світу» виник наприкінці XIX – початку XX століття і вживався стосовно фізичної картини світу, трактованої як сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати інформацію про поведінку цих предметів [12: 12]. Широко послугуючись цим терміном, М. Планк указав на відмінність практичної картини світу від наукової: в той час як перша виробляється людиною на підставі своїх переживань, друга є моделлю реального світу в абсолютному сенсі, незалежно від окремих особистостей та всього людського мислення, здобувається в досвіді і має відносний характер [цит. по 12:13].

Спочатку під науковою картиною світу дослідники розуміли отримані й доведені результати своєї науки, але з розрізненням у свідомості фізиків структури наукової картини світу і структури самого світу виникло сучасне розуміння наукової картини світу як системи найзагальніших уявлень про світ, які виробляються наукою і виражаються за допомогою фундаментальних понять та принципів цієї науки, з яких виводяться основні положення даної наукової галузі [12: 14].

Разом з цим слід відзначити, що об'єктивація картини світу відбувається не тільки у науковому досвіді рефлексії над світобаченням людини. На наш погляд, можна сказати, що аспектна об'єктивація картини світу, здійснювана в популярних нарисах викладення основ усіх наук, коментарях, публіцистичних есе, художній літературі та філософських трактатах являє собою те, що М. Планк мав на увазі під «практичною картиною світу». Відомо, що в той час як власне наукова картина світу починає складатися лише у XVI – XVII ст., коли на зміну геоцентризму приходить геліоцентризм і виникає класична механіка, «практична картина світу» формується з виникненням перших загальних достовірних знань про окремі сторони і властивості всесвіту ще в античний період, а пов'язані з нею ідеї та уявлення впорядковуються у вигляді філософської картини світу.

Створення філософської картини світу не тільки засвідчило появу нового способу онтологізації людських уявлень про світ, схарактеризованого усвідомленням такого співвідношення, як «світ – людина» (на відміну від притаманного релігійно-міфологічному світогляду «Бог – людина»), а також виступило специфічною формою систематизації так званого «донаукового» знання про всесвіт. Являючи собою раціонально-теоретичний засіб осягнення світу, філософський світогляд завжди мав абстрактний характер і відбивав світ у максимально загальних поняттях і категоріях. Відповідно, філософська картина світу виявилася сукупністю узагальнених, системно впорядкованих і теоретично обґрунтованих уявлень про світ у його цілісній єдності і місце в ньому людини [13].

У своєму розвитку філософська картина світу повсякчас була органічно пов'язана з науковою картиною світу конкретної епохи так, що їх зміни обумовлювали одне одного. Притаманний античній філософії космоцентризм сприяв виникненню натурфілософських концепцій античної науки. Ідеї Н. Коперніка і Дж. Бруно про геліоцентричний устрій всесвіту здійснили потужний вплив на формування натурфілософії та антропоцентризму Відродження. Механістична модель світу ґрунтувалася на класичній механіці І. Ньютона, яка в свою чергу засновувалася на філософських принципах єдності світу, а також закономірностях і поняттях механіки (маса, частка, сила, енергія, інерція). Релятивістська картина світу, що прийшла на зміну механістичній, виникла на науковому фундаменті квантової механіки і теорії відносності, а зараз базується на принципах глобального еволюціонізму та синергетики.

На нашу думку, описаний взаємозв'язок є свідченням того, що в той час як наукова картина світу в процесі свого становлення перетворилася на синтез і узагальнення різномірних, інколи суперечливих, частин знань, здобутих окремими галузями науки, ідеї і питання філософської картини світу нерідко визначали і продовжують визначати коло світоглядних і методологічних проблем науки, а також обумовлюють перспективні напрямки розвитку наукового знання.

3. Мовна картина світу.

Якщо ідея про можливість та необхідність реконструкції загальної картини світу та її різновидів – наукової, філософської та ін. – була виголошена порівняно нещодавно, думка про існування особливого мовного світобачення була сформульована В. фон Гумбольдтом як науково-філософська проблема ще на початку XIX ст. У XX ст. дослідження мовної картини світу здійснювалося в межах гіпотези лінгвістичної відносності, автори якої заклали фундамент поняття мовної картини світу у висловленому ними уявленні про відмінну концептуалізацію позамовної дійсності у різних мовах.

Термін «мовна картина світу» був уведений у науковий обіг Лео Вайсгербером, який стверджував, що з передумов реального світу і людського духу мова створює розумовий проміжний світ, який, являючись наслідком свідомої людської дії, сприймається як єдина картина світу, доступна для тих, хто говорить цією мовою. Однак, витоки даного поняття очевидним чином простежуються ще в роботах Е. Сепіра, зокрема у наступному уривку зі статті «Грамматист і його мова» (1924): «Перехід від однієї мови до іншої психологічно подібний до переходу від однієї геометричної системи відліку до іншої. Оточуючий світ, який підлягає вираженню через мову, один і той самий для будь-якої мови; світ точок простору один і той самий для будь-якої системи відліку. Однак, формальні способи позначення того чи іншого елемента досвіду, так само як і тієї чи іншої точки простору, настільки різняться, що відчуття орієнтації, яке виникає на їх основі, не може бути тотожним а ні для довільної пари мов, а ні для довільної пари систем відліку» [14: 145-146].

Порівняння мовної картини світу із науковою здійснив учень і послідовник Е. Сепіра Б.Л. Уорф, який першим звернув увагу на те, що мовній, так само як і науковій картині, притаманна класифікаційна точка зору на світ. Назвавши зазначену характеристику мовним «калібруванням» (calibration) досвіду [15: 163], Б.Л. Уорф визначив мову ключовим елементом у співвідношенні «мова – світ», а також підвів лінгвістичну науку до основної опозиції сучасної когнітивної лінгвістики «мова – знання». Визнавши мовні картини світу старішими, інформаційно більш насиченими та плюралістичними порівняно з науковими, Б.Л. Уорф висунув припущення про те, що саме вони, а не об'єктивна дійсність, мають стати головним джерелом наукових знань. На наш погляд, раціональне зерно цього доволі покритикованого припущення [див. напр., 16] міститься в імпліцитно присутній у ньому вказівці на ту функцію мови, що полягає у дискретизації, об'єктивізації та інтерпретації знань. Адже нерідко «об'єкти» пізнання є настільки абстрактними, що їх неможливо ідентифікувати з певними реально існуючими предметами або явищами об'єктивного світу. У таких випадках, коли йдеться, скажімо, про позначуване імен номінальних класів або абстрактних імен, джерелом знання виступає вже не сама об'єктивна дійсність, а її суб'єктивний вербалізований образ, який, за висловом Н. Сукаленко, створюється природною мовою і несе в собі специфічні риси людського способу осягнення світу [17].

У сучасному розумінні мовна картина світу зазвичай визначається як відображення повсякденних, житєвих уявлень про світ (у цьому значенні вона протиставляється науковій картині світу як «наївна») [див., напр., 18, 19]. Однак, семантичний аналіз лексичних і граматичних значень конкретних природних мов, здійснений у дослідженнях останнього часу [див., напр., 20, 21] висвітлює той факт, що семантична система мови

виступає специфічним об'єктом, який, на відміну від поширеної думки, може бути протиставлений не тільки науковій картині світу, але й нашим буденним уявленням.

4. Поняття лінгвофілософської картини світу.

Зазначена специфіка семантичної системи мови найочевиднішим чином, на нашу думку, виявляється в дослідженні того значення, яке мова має для філософії. Задаючи свою картину світу, філософія виходить з досвіду вторинної рефлексії світовідчуття людини. Вона здебільшого раціоналізує інтуїції дотеоретичної свідомості, відображені в мові як у першому досвіді рефлексії над людською життєдіяльністю, а також експлікує набутий досвід на більш високому теоретичному рівні, узагальнюючи його у формі абстрактних категорій. Філософська картина світу завжди має умоглядно-відсторонений характер, при цьому характерний їй антропоцентризм неминуче пов'язує її з суб'єктивною, етноспецифічною природою картини світу, продукованої тією чи іншою конкретною мовою. В цьому сенсі утопічність проекту створення єдиної «загальної» мови обумовлює непопулярність у філософії синтетичних концепцій, які знімають однобічність таких традиційних течій, як раціоналізм, волюнтаризм, ірраціоналізм та ін., та мають на меті скоротити багатоманіття філософських світобачень, зводячи їх до інваріантів.

Те, що «філософія обов'язково і в значній мірі пов'язана з природними народними мовами» [22: 115], визнавали як філософи (М. Шелер, О. Шпенглер, Е. Кассіпер), так і лінгвісти (Й. Вайсгербер), однак, тільки Б.Л. Уорфу вдалося вивести подібне твердження з емпіричного дослідження зіставлення двох неспоріднених мов. Вивчивши періодизацію часу в хопі та SAE (Standard Average European), він прийшов до висновку, що причиною неможливості віднайти в індіанській мові еквівалент для англійського абстрактного терміну *time* є відсутність у носіїв хопі притаманного «середньоевропейському стандарту» уявлення про час як про послідовність окремих відрізків.

Для носіїв англійської тенденція узагальнювати процеси, події та інші абстрактні сутності у вигляді окремих об'єктів чуттєвого світу є типовою, що в свою чергу сприяє втраті в них відчуття плинності минаючого досвіду. Такий спосіб споглядання світу виявляється важливим не тільки для організації ізольованих деталей досвіду, але й для формулювання філософських положень, і насамперед тих, що стосуються логіки й метафізики. Класична логіка прийняла суб'єктно-предикатну форму висловлювання як базову, наполягаючи на тому, що будь-які логічні маніпуляції повинні узгоджуватися з нею. Як зазначає П. Хенле, для мов «середньоевропейського стандарту» саме така структура речення і є однією з двох домінуючих [23: 10]. Що ж стосується метафізики, розвинутої тим же Аристотелем, то в ній суб'єктно-предикатна форма логічного висловлювання набула вигляду твердження про те, що всесвіт складається з субстанцій, яким притаманні сприймані нами атрибути, – формула, яка у загальному сенсі наявна в більшості представників західної філософської традиції. Очевидною є паралель між логічними суб'єктом і предикатом та метафізичними субстанціями і їх атрибутами.

Наразі слід відзначити, що до історичного моменту «Метафізики» Аристотеля, взятого Б.Л. Уорфом як відправний пункт у своїх дослідженнях, філософія вже остаточно

сформувалася, розробивши, відповідно, характерну їй термінологію та модель світу. Набагато більш цікавим з огляду на взаємозв'язок філософії і мови, на нашу думку, є період становлення філософського світогляду, починаючи з представників Мілетської школи до Платона. Літературознавчий аналіз мови текстів філософів цього часу, проведений С.С. Аверинцевим, засвідчує, що виникнення філософії безпосередньо пов'язане з формуванням специфічної філософської мови на основі мови народної [24: 46].

За думкою С.С. Аверинцева, формування мови філософії являло собою ніщо інше, як гру слів [24: 52], звичайних слів загального вжитку в одних місцях використаних у своєму прямому значенні, в інших – у переносному, набуваючи нових, відмінних значень, які на протязі декількох рядків можуть кілька разів змінюватися. При чому розкрити і досягнути ці нові, винайдені самими філософами значення, інколи можливо за допомогою прямого значення слова (напр., *ἰδέα* та *εἶδος* у Платона) [24: 47], інколи – через знання його етимологічних зв'язків з оточуючими словами (напр., *ἐπιθυμία* та *θυμιαμάτων* у Платона) [24: 53], інколи – аналізуючи його внутрішню форму (напр., *λελυμένου* та *λελουμένου* у Платона) [24: 53]. У будь-якому випадку йдеться про функціонування слова в конкретній природній мові, а отже і про певну залежність значення філософського терміну і, відповідно, поняття, вираженого ним, від значення того слова народної мови, від якого він походить. Той факт, що сформована в період античності філософська термінологія, не являла собою низку спеціально вигаданих, нових слів на позначення певних об'єктів чуттєвого світу, які щойно виникли, проте розвинулася із засобів давньогрецької мови і в межах давньогрецької мови через метафоричний переніс значень вже існуючих слів, на нашу думку, є свідченням безпосереднього впливу з боку природної мови і притаманної їй картини світу на формування фахової мови філософії, а отже і на картину світу, продуковану філософським світоглядом.

З огляду на все вище сказане, нам видається доречним говорити про формулювання поняття «лінгвофілософської картини світу», яке могло б бути попередньо визначене як система узагальнених, теоретично-обґрунтованих уявлень про співвідношення людини і світу, до певної міри сформованих на основі конкретної природної мови. Обґрунтування правомірності введення зазначеного терміну в науковий обіг, на нашу думку, можливо здійснити, розпочавши з дослідження конструктивної ролі метафори в роботі філософської думки, пов'язаної з цим специфіки та особливостей функціонування філософської термінології, доповнивши це комплексним аналізом змістового та стилістичного компонентів філософських текстів та розібравши питання можливості їх адекватного перекладу іншими мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sapir E. Conceptual Categories in Primitive Languages / Edward Sapir // Science. – 1931. – # 74. – P. 65 – 94.
2. Whorf B.L. Science and Linguistics / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J.B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 207 – 219.

3. Whorf B.L. Linguistics as an Exact Science / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J.B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 220 – 232.
4. Whorf B.L. Languages and Logic / B.L. Whorf // Technology Review. – 1941. – № 43. – P. 250 – 272.
5. Whorf B.L. The relation of habitual thought and behavior to language / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J.B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 134 – 159.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: «Наука», 1990. – 107 с.
7. Albrecht E. Bestimmt die Sprache unser Weltbild? Zur Kritik der gegenwärtigen bürgerlichen Sprachphilosophie / Erhard Albrecht. – Frankfurt/Mein: Verlag marxistische Blätter GmbH, 1972. – 188 S.
8. Колшанский Г.В. Логика и структура языка / Г.В. Колшанский. – М.: «Высшая школа», 1965. – 240 с.
9. Goodman N., Quine W.V. Steps Towards a Constructive Nominalism // Journal of Symbolic Logic. – 1947. – Vol. 12. – # 4. – P. 97 – 122.
10. Уемов А.И. Онтологические предпосылки логики / А.И. Уемов // Вопросы философии. – 1969. – № 1. – С. 67 – 77.
11. Whorf B.L. The punctual and segmentative aspects of verbs in Hopi / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J.B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 51 – 56.
12. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Философия. Учебник / Под общей редакцией Г. В. Андрейченко, В. Д. Грачева. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. – 245 с.
14. Сепир Э. Грамматист и его язык / Эдвард Сепир // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ», – 2003. – С. 139 – 156.
15. Whorf B.L. Gestalt technique of stem composition in Shawnee / Benjamin Lee Whorf // Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf [Ed. by J.B. Carroll]. – Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. – P. 160 – 172.
16. Даниленко В.П. Языковая картина мира в гипотезе Сепира – Уорфа / В.П. Даниленко // [Электронный ресурс]. Режим доступа к журн.: <http://www.islu.ru/danilenko/articles.htm>
17. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н.И. Сукаленко. – Киев: Наукова думка, 1992. – 164 с.
18. Апресян Ю.Д. Избранные труды – Т. I. – Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: «Языки русской культуры», 1995. – 472 с.
19. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира: модели пространства, времени и восприятия / Е.С. Яковлева. – М.: «Гнозис», 1994. – 344 с.
20. Урысон Е.В. Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике / Е.В. Урысон. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.

21. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003, 349 с.
22. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия / Й.Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 114 – 124.
23. Henle P. Language, Thought, and Culture / Paul Henle // Language, thought, & culture [ed. P. Henle]. – Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1966. – P. 1 – 24.
24. Аверинцев С.С. Классическая греческая философия как явление историко-литературного ряда / С.С. Аверинцев // Новое в классической филологии. – М.: Наука, 1979. – С. 41 – 81.